

Mária Terézia és II. József reformjai

Előzmények – Pragmatica Sanctio (1722–23)

III. Károly, a Habsburg-ház uralkodója súlyos problémával nézett szembe: nem született fiú örököse, és ezért veszélybe került a dinasztia folytonossága. Hogy megelőzze a trónutódlás körüli lehetséges konfliktusokat, és biztosítsa lánya, **Mária Terézia** öröklési jogát, kiadta a **Pragmatica Sanctio** nevű rendeletet. Ez egy átfogó törvényes örökösödési szabályozás volt, amely kimondta, hogy a Habsburg Birodalomban nem csak férfiak, hanem női utódok is trónra léphetnek.

A rendelet elfogadtatásához azonban szükség volt a magyar rendek támogatására, akiknek beleegyezése kulcsfontosságú volt a birodalom stabilitása szempontjából. A magyar rendek végül 1722–23-ban elfogadták a **Pragmatica Sanctiót**, de nem ingyen: cserébe több fontos kiváltságuk biztosítását követelték. Ezek közé tartozott a **nemesi adómentesség**, **vallásszabadság**, valamint a magyar törvények betartásának garantálása.

 A Pragmatica Sanctio ezzel megteremtette a **Habsburg–magyar együttélés jogi alapjait**, amelyek 1918-ig meghatározták a két fél kapcsolatát. Ez a kompromisszum biztosította, hogy Magyarország a Habsburg Birodalom részévé váljon, ugyanakkor megőrizze bizonyos önállóságát és nemesi előjogait.

Mária Terézia (1740–1780)

Habsburg örökösödési háború (1740–1748)

Mária Terézia 1740-ben lépett trónra, ám uralkodása azonnal komoly kihívásokkal kezdődött. A Pragmatica Sanctio ugyan biztosította trónra lépésének jogi alapját, de több európai hatalom – köztük Poroszország – nem fogadta el ezt, és megkérdőjelezték Mária Terézia öröklési jogát. Ez vezetett a **Habsburg örökösödési háborúhoz** (1740–1748), amely során több fronton kellett harcolnia a Habsburg Birodalom területi integritásának megőrzéséért.

A háború egyik legfájóbb vesztesége **Szilézia** elvesztése volt, amelyet a poroszok ragadtak magukhoz. Ez a gazdag ipari terület komoly érvágást jelentett a birodalom számára. Nehéz helyzetében Mária Terézia támogatásért fordult a magyar rendekhez. A pozsonyi országgyűlésen elhangzott a híres felajánlás: **„Életünket és vérünket!”**, amely kifejezte a magyar nemesség hűségét és áldozatkészségét. Ennek nyomán a rendek 60.000 katonát ajánlottak fel az uralkodónő védelmére, amivel jelentősen hozzájárultak a Habsburg hadsereg megerősítéséhez.

Bár a háború végén Mária Terézia nem tudta visszaszerezni Sziléziát, hatalmát megszilárdította, és birodalma belső megerősítésére összpontosított. A konfliktus lezárulta

után abszolutista reformokba kezdett, hogy hatékonyabban irányíthassa a birodalmat. Ennek érdekében **nem hívott össze országgyűlést**, ezzel csökkentve a rendek politikai befolyását. Ez lehetővé tette számára, hogy központi kormányzatát megerősítse, és modernizációs intézkedéseket vezessen be a közigazgatás, a hadsereg és a gazdaság területén.

Belső reformok

Mária Terézia uralkodása alatt átfogó belső reformokat vezetett be, amelyek célja a Habsburg Birodalom megerősítése és modernizációja volt. Ezek a reformok a gazdaság, a társadalom, az oktatás és az egyház területét is érintették, miközben az abszolutista kormányzást tovább szilárdították.

1. Gazdasági reformok

Mária Terézia gazdasági reformjai az ipar és a mezőgazdaság közti munkamegosztást erősítették, de Magyarország számára kedvezőtlen feltételeket teremtettek.

1754 – Kettős vámhatár:

- Ez a gazdasági intézkedés egy kettős vámrendszert hozott létre, amely különválasztotta a Habsburg Birodalom belső és külső piacait:
 - **Külső vám:** az osztrák és cseh ipart védte a külföldi versenytől.
 - **Belső vám:** a magyar ipart korlátozta, és Magyarországot a birodalom **mezőgazdasági „éléskamrájává”** tette, így főként nyersanyagok és mezőgazdasági termékek szállítása lett a magyar gazdaság fő feladata.

2. Jobbágyság és birtokviszonyok

A magyar társadalom alapja a jobbágyság volt, amelyet számos teher sújtott, többek között:

- **Robot** (ingyenmunka a földesúrnak),
- **Kilenced** (a jobbágyság terményének 1/10-e a földesúrnak),
- **Dézma** (egyházi tized),
- **Hadiadó,**
- **Banalítások** (pl. kötelező malomhasználati díj).

Mária Terézia felismerte, hogy a jobbágyságot érő túlzott terhek veszélyeztethetik a mezőgazdasági termelés fenntartását, ezért próbált javítani helyzetükön.

1767 – Urbárium:

- Az Urbárium egy részletes szabályozás volt, amely a jobbágyság terheit egységesítette és korlátozta a földesurak önkényes kizsákmányolását:
 - Meghatározta a jobbágyság nagyságát (16–40 hold),
 - Szabályozta a robot mennyiségét:
 - **52 nap igašrobot** (szekérrel, állatokkal végzett munka), vagy
 - **104 nap gyalogrobot** (kézi munka).
 - Ez a reform ugyan nem szüntette meg a jobbágyságot, de csökkentette a túlzott földesúri önkényt és hosszabb távon megalapozta a későbbi társadalmi változásokat.

3. Oktatás és közigazgatás

Mária Terézia felismerte az oktatás jelentőségét a modern állam irányításában, ezért fontos reformokat hajtott végre az oktatási rendszer területén is.

1777 – Ratio Educationis 🇪🇺:

- Ez az oktatási rendelet az első átfogó szabályozás volt a Habsburg Birodalom oktatási rendszerében.
 - Az oktatást **állami felügyelet alá helyezte**, csökkentve az egyház kizárólagos befolyását,
 - **Kötelezővé tette az elemi iskolai oktatást**, ami növelte az írni-olvasni tudók számát,
 - Egységes tantervet és iskolahálózatot hozott létre.

Mária Terézia megalapította a **Teresianumot**, egy katonai főiskolát és hivatalnokokképzőt, amelyben a jövő közigazgatási vezetőit és tisztjeit képezték ki. Ez fontos lépés volt az állami irányítás hatékonyságának növelése érdekében.

4. Egyházpolitika

Mária Terézia uralkodása alatt az egyház szerepét is megpróbálta korlátozni az állami ügyekben, bár személyesen mélyen vallásos volt. Az egyházpolitikai reformok célja az állam világi hatalmának megerősítése volt.

Jezsuita rend feloszlatása (1773):

- Mária Terézia – az európai nyomás hatására – feloszlatta a jezsuita rendet, amely addig jelentős befolyással bírt az oktatás és az egyházi ügyek terén.

Az uralkodónő arra törekedett, hogy csökkentse az egyház beleszólását az állam ügyeibe és korlátozza annak gazdasági hatalmát, miközben fenntartotta a vallásos értékek és az erkölcs fontosságát a társadalomban.

👑 II. József (1780–1790) – „kalapos király”

II. József Mária Terézia fia és utóda volt, akit a magyar történelemben „kalapos király” néven emlegetnek, mivel **nem koronáztatta meg magát a magyar Szent Koronával**. Ezzel szándékosan kerülte el, hogy kötelező érvényű esküt tegyen a magyar törvények betartására, ami lehetőséget adott számára, hogy szabadabban kormányozzon és végrehajtsa reformjait.

🧠 Jellemzői

II. József a felvilágosodás eszméit követő uralkodó volt, akinek célja egy **egységes, központosított és modern birodalom** megteremtése volt. Ezért reformjai során az egész Habsburg Birodalmat egységes törvények, közigazgatás és adórendszer alá kívánta vonni, háttérbe szorítva a helyi hagyományokat és kiváltságokat, például a magyar rendek jogait.

- **Felvilágosult gondolkodás:** II. József szenvedélyesen hitt a tudásban, az értelem erejében és a társadalmi haladásban.

- **Olvasott és művelt uralkodó:** Szabadidejében sokat olvasott, különösen érdeklődött a felvilágosodás filozófiája iránt.
- **Zeneszerető:** Támogatta a művészeteket, és jó kapcsolatot ápolt a korszak zeneszerzőivel, például Wolfgang Amadeus Mozarttal.
- **Egyszerű, visszafogott életmód:** A pompát és az udvari fényűzést megvetette, egyszerű ruhákban járt, és gyakran utazott inkognitóban, hogy közvetlenül ismerje meg népei életkörülményeit.

Reformjai középpontjában

II. József számára a birodalom egységesítése volt a legfőbb cél, mert úgy vélte, hogy a különálló tartományok és a helyi kiváltságok fenntartása akadályozza a fejlődést. E reformok nemcsak az adminisztráció hatékonyságát célozták, hanem a gazdasági és társadalmi modernizációt is:

- A különböző népek közötti egyenlőséget és vallási türelmet szorgalmazta,
- Az állam és az egyház szétválasztására, valamint a jobbágyok helyzetének javítására törekedett.

II. József reformjai azonban gyakran ellenállásba ütköztek, különösen Magyarországon, ahol a rendek és a nemesség sérelmesnek tartották, hogy az uralkodó figyelmen kívül hagyta a magyar hagyományokat és törvényeket.

Legfontosabb rendeletei

II. József reformjai radikálisan átalakították a Habsburg Birodalom államigazgatását, társadalmi berendezkedését és vallási életét. Felvilágosult abszolutizmusa révén számos intézkedést hozott, amelyek célja az egységes és hatékony kormányzás megteremtése, a vallási türelem és a jobbágyok helyzetének javítása volt. Ezek a reformok azonban gyakran sértették a helyi hagyományokat, különösen Magyarországon.

1. Államigazgatási reform

II. József az állami közigazgatás központosításával kívánta megerősíteni hatalmát és hatékonyabbá tenni a birodalom működését.

- **Megyék megszüntetése:**
 - Az évszázados magyar közigazgatási rendszert átalakítva a megyék helyett **10 kerületet** hozott létre, amelyek központjai többek között **Buda, Pécs, Kassa** lettek.
- **Főispánok eltörlése,** alispánokat maga nevezte ki, ezzel csökkentve a magyar rendek politikai befolyását.
- **Takarékossági intézkedések:** Az udvartartás és a testőrség létszámának csökkentésével igyekezett mérsékelni a birodalom kiadásait.

2. Vallási reformok

II. József a vallási élet terén is komoly változásokat hozott, amelyeket a felvilágosodás eszméi inspiráltak. Reformjai az egyház világi befolyásának visszaszorítására és a vallási türelem megteremtésére irányultak.

- **1781 – Türelmi rendelet** 🌸:

- Ez az egyik legismertebb rendelete, amely lehetővé tette a **protestánsok és ortodox keresztények szabad vallásgyakorlatát**. Ugyanakkor a katolikus egyház előjogait korlátozta, és megszüntette a vallási diszkriminációt.

- **Szerzetesrendek feloszlata**: Azokat a rendeket, amelyek nem végeztek oktatási vagy gyógyító tevékenységet, feloszlatta. A bencés rend például oktató renddé alakult.

- **„Fordított Canossa-járás”**: Az egyház befolyását csökkentő reformjai miatt VI. Pius pápa személyesen próbálta jobb belátásra bírni II. Józsefet, de sikertelenül.

3. Németesítés és központosítás

II. József célja az egységes közigazgatás és egységes nyelv bevezetése volt, amelyet a birodalom hatékonyabb irányítása érdekében vezetett be.

- **1784 – Hivatalos nyelv: német** 🇩🇪

- A német nyelvet tette meg a közigazgatás hivatalos nyelvén, ami súlyosan sértette a magyar rendek nemzeti érzéseit.

- A **központosítás és németesítés** politikája miatt a nemzeti ellenállás fokozódott, különösen Magyarországon.

4. Jogegyenlőség és igazságügyi reformok

II. József törekedett arra, hogy a törvény előtt minden birodalmi alattvaló egyenlő legyen, és csökkentse a feudális kiváltságokat.

- **Halálbüntetés eltörlése** ⚖️:

- Radikális reformként megszüntette a halálbüntetést a birodalomban.

- **Törvény előtti egyenlőség**:

- Kimondta a törvény előtti egyenlőséget, ami a nemesség előjogait is korlátozta.

- **Földesúri bíraskodás hatáskörének csökkentése**: Ezzel mérsékelte a nemesi uralom befolyását a jobbágyok fölött.

5. Jobbágyrendelet (1785) ✨

Ez volt II. József legjelentősebb reformja, amely alapvetően megváltoztatta a jobbágyok jogállását, bár a feudális rendszer alapjait nem szüntette meg.

- **Eltörölte a „jobbágy” szót**, hogy megszüntesse annak megalázó jelentését.

- **Szabad költözés**: A jobbágyoknak szabad költözési jogot biztosított, így már nem voltak röghöz kötve.

- **Szabad hivatásválasztás**: Lehetővé tette, hogy a jobbágyok bármilyen mesterséget tanulhassanak.

- **Tulajdonszerzés lehetősége**: Megszüntette az „örökös jobbágyságot”, és lehetőséget adott arra, hogy a jobbágyok saját földet vásárolhassanak.

6. Adózás és nemesi kiváltságok korlátozása

II. József egyik legvitatottabb terve a nemesség adómentességének eltörlése volt, amely a nemesi kiváltságok felszámolását célozta. Ez a reform azonban nem valósulhatott meg teljesen.

- **Nemesség megadóztatásának terve:**

- Meg akarta szüntetni a nemesség adómentességét, hogy csökkentse a parasztságra nehezedő adóterheket és növelje az állami bevételeket.

Halála és rendeleteinek visszavonása

II. József 1790-ben, súlyos betegen hunyt el. Halálos ágyán, felismerve reformjainak széleskörű ellenállását, **visszavonta rendeleteinek túlnyomó részét**, hogy megelőzze a birodalom szétesését. Mindössze két rendeletét hagyta érvényben:

- **Türelmi rendelet** (vallásszabadság),
- **Jobbágyrendelet** (jobbágyok szabad költözési joga).

Reformjai, bár sok ellenállást váltottak ki, hosszabb távon mégis megalapozták a későbbi társadalmi és gazdasági változásokat, valamint hozzájárultak a felvilágosult eszmék terjedéséhez a Habsburg Birodalomban.

Értékelés

II. József uralkodásának értékelésekor egyértelművé válik, hogy reformjai a felvilágosodás eszméin alapultak, ám megvalósításuk során jelentős hibákat követett el. Ezek közül a legnagyobb az volt, hogy nem vette figyelembe a birodalom sokszínűségét és az egyes tartományok, köztük Magyarország hagyományait és sajátosságait.

Hibái és módszere

- **Tartományok különbségeinek figyelmen kívül hagyása:**

- II. József úgy kívánta egységesíteni a Habsburg Birodalmat, hogy közben figyelmen kívül hagyta az egyes régiók eltérő történelmét, jogi berendezkedését és nemzeti érzéseit. Ez különösen Magyarországon váltott ki ellenállást, ahol a nemesi rendek sérelmesnek tartották a hagyományos közigazgatás és nyelv háttérbe szorítását.

- **Túl gyors, erőszakos központosítás:**

- Reformjai túl gyorsan, erőszakosan és kompromisszumkeresés nélkül zajlottak. Az évszázados megyerendszer megszüntetése, a német nyelv hivatalos nyelvvé tétele, valamint a nemesi kiváltságok megkérdőjelezése súlyos sérelmeket okozott, és hozzájárult az elégedetlenség növekedéséhez.

Halála után

II. József halála után a legtöbb reformját visszavonták, így a közigazgatás is visszatért a régi rendszerhez: a **megyék visszaálltak**, és a magyar rendek ismét jelentős szerepet kaptak a

közigazgatásban. Ugyanakkor reformjai nem múltak el nyomtalanul, és hosszabb távon jelentős hatást gyakoroltak a birodalomra és Magyarországra is.

Hatása Magyarországra

- **Magyar nemzeti öntudat erősödése** ➡:

- II. József központosító és németesítő politikája akaratlanul is hozzájárult a magyar nemzeti öntudat ébredéséhez. A rendek ellenállása, a hagyományos magyar intézmények visszaállításáért folytatott harc és a nemzeti nyelv megőrzésére irányuló törekvések megerősítették a magyar identitást.

- **A felvilágosodás és a forradalom eszméinek terjedése:**

- Bár II. József reformjai sok ellenállást váltottak ki, mégis segítettek a felvilágosodás eszméinek széles körű elterjedésében. Az egyéni szabadságjogok, a társadalmi egyenlőség és a modern állami berendezkedés gondolatai tovább éltek, és fontos alapot jelentettek a későbbi reformkori törekvések számára.

Összességében II. József uralkodása ambivalens megítélésű: míg rövid távon kudarcot vallott a túlzott központosítás miatt, hosszabb távon reformjai hozzájárultak a magyar nemzeti ébredéshez és a modernizáció alapjainak megteremtéséhez.

Mária Terézia és II. József reformjai

Előzmények – Pragmatica Sanctio (1722–23)

- III. Károlynak nem volt fiú utóda → biztosítani akarta lánya, Mária Terézia trónra lépését
- Pragmatica Sanctio: törvényes örökösödési szabályozás → magyar rendek is elfogadják
 - cserébe: nemesi adómentesség, vallásszabadság, magyar törvények betartása
- Ezzel megágyazott a Habsburg–magyar együttélés jogi alapjainak 1918-ig

Mária Terézia (1740–1780)

Habsburg örökösödési háború (1740–1748)

- Szilézia elvesztése Poroszországnak
- Magyar rendek: „Életünket és vérünket!” – 60.000 katonát ajánlanak fel
- A háború után abszolutista reformokba kezdett → nem hívott össze országgyűlést

Belső reformok

1. Gazdasági reformok

- 1754 – Kettős vámhatár:
 - Külső vám: osztrák–cseh ipart védi
 - Belső vám: magyar ipart korlátozza → Magyarország = mezőgazdasági „éléskamra”

2. Jobbágyság és birtokviszonyok

- Sokféle teher sújtotta a jobbágyokat: robot, kilenced, dézsma, hadiadó, banalitások (pl. malomhasználat)
- 1767 – Urbárium:
 - Egységesítette a jobbágyterheket
 - Meghatározta a jobbágYTELEK nagyságát (16–40 hold)
 - 52 nap ígás vagy 104 nap gyalogrobot
 - Korlátozta a földesúri önkényt

3. Oktatás és közigazgatás

- 1777 – Ratio Educationis :
 - Állami felügyelet alá helyezte az oktatást
 - Kötelező elemi iskolai oktatás
- Katonai főiskola, Teresianum (hivatalnökképző) megalapítása

4. Egyházpolitika

- Jezsuita rend feloszlata (1773)
- Törekedett az egyház befolyásának korlátozására

II. József (1780–1790) – „kalapos király”

Nem koronáztatta meg → nem kötötték a magyar törvények

Jellemzői

- Felvilágosult uralkodó
- Olvasott, zeneszerető, visszafogott életet élt
- Reformjai középpontjában: egységes, modern birodalom kialakítása

Legfontosabb rendeletei

1. Államigazgatási reform

- Megyék megszüntetése, helyette: 10 kerület (pl. Buda, Pécs, Kassa...)
- Főispánok eltörlése, alispánokat ő nevezte ki
- Takarékoság: csökkentett udvartartás, testőrség létszám

2. Vallási reformok

- 1781 – Türelmi rendelet:
 - Szabad vallásgyakorlat a protestánsoknak és ortodoxoknak
 - Katolikus egyház uralmának visszaszorítása

- Rendek feloszlata, ha nem oktattak vagy gyógyítottak → Bencések oktató renddé alakultak
- VI. Pius pápa személyesen próbálta meg visszatartani → fordított Canossa-járás

3. Németesítés

- 1784 – Hivatalos nyelv: német 🇩🇪
- Központosítás = egységesítés, de sértette a nemzeti érzéseket

4. Jogegyenlőség

- Eltörölte a halálbüntetést ⚖️
- Kimondta a törvény előtti egyenlőséget
- Csökkentette a földesúri bíraskodás hatáskörét

5. Jobbágyrendelet (1785)

- ✨ Legjelentősebb reformja!
 - Eltörölte a „jobbágy” szót
 - Szabad költözés, szabad hivatásválasztás
 - Lehetővé tette a tulajdonszerzést → örökös jobbágyság megszűnése

6. Adózás

- Meg akarta adóztatni a nemességet, de halála közbeszólt
- Halálos ágyán minden rendeletét visszavonta, kivéve:
 - Türelmi rendelet
 - Jobbágyrendelet

✈️ Értékelés

- II. József hibája: nem vette figyelembe a tartományok különbségeit
- Módszere: túl gyors, erőszakos központosítás
- Halála után a megyék visszaálltak, de hatása nem múlt el nyomtalanul:
 - 👉 Erősödött a magyar nemzeti öntudat
 - Terjedtek a felvilágosodás és forradalom eszméi